

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 387

פרשת צו ופסח, תשס"א

האם נשים צריכות להסב בליל הסדר

אחד ממרכיבי ליל הסדר, הבולט בייחודו, הוא המנהג להסב בשעת אכילת המצה ושתיית ארבע כוסות היין. מקור החיוב להסב נמצא במשנה במסכת פסחים: "ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב" (י, א). הטעם לדרישה זו נמסר בתלמוד הירושלמי (פס' י, א; לו, ע"ב): "אמר רבי לוי: ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובין - להודיע שיצאו מעבדות לחרות". כלומר, החכמים רצו שמשנתפי סדר פסח יפגינו את חרותם, וזאת על ידי אכילה בהסיבה.

נשאלת השאלה: מה יש בהסיבה שמבטאת חרות ולא עבדות. כבר עמדו מלומדים שונים על העובדה שאכילה דרך הסיבה לא הייתה מיוחדת לליל הסדר. שכן, בתקופת המשנה מקובל היה שבני אדם, יהודים ולא יהודים, אכלו את סעודותיהם החגיגיות בהסיבה, בהתאם לנהוג בתרבות היוונית-רומאית,¹ ואילו עבדים לא אכלו את סעודותיהם בהסיבה, כלשון הירושלמי: "לפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד"; אכילה בהסיבה ביטאה את חרותו של המסב.

האם גם נשים צריכות להסב בליל הסדר? תשובה מפורשת על שאלה זו נמצאת בתלמוד (פס' קח, ע"א): "אשה (אצל בעלה)² - לא בעיא הסיבה, ואם אשה חשובה היא - צריכה הסיבה". לכן השאלה אם אישה צריכה לאכול בהסיבה או לא - הייתה תלויה במעמדה. נראה שרוב רובן של הנשים לא אכלו בהסיבה, אבל אישה שנחשבה חשובה, אכלה בהסיבה.

יש להבין את הטעם להלכה זו. הרי אישה חייבת בשתיית ארבע כוסות יין, "שאף הן היו באותו הנס" (פס' קח, ע"ב); אם כן למה לפטור אותה מהסיבה, שבאה לבטא חרות? לשאלה זו ניתנו שלושה הסברים:

- (1) "מפני אימת בעלה וכפופה לו" (רשב"ם שם במסכת פסחים).
- (2) "לאו דירכה דנשי למזגא (= שאין דרכן של נשים למזוג [יין, י"ג])" (שאלתות דרב אחא גאון, שאילתא עז).

¹ ראה ר' פלאייר, **חיי יום ביון בתקופת פריקלס**, תל אביב תשכ"ז, עמ' 132; FR. Cowell, *Everyday*; 79, 25, pp. 1961; *Life in Ancient Rome* London 1961; מ' איש-שלום, **מאיר עין על סדר והגדה של פסח**, וינה תרנ"ה, עמ' 16-17; ד' גולדשמידט, **סדר הגדה של פסח על פי מנהג אשכנז וספרד**, ירושלים-תל אביב תש"ח, עמ' 6; י' תבורי, **פסח דורות**, תל אביב תשנ"ו, עמ' 61-62. צ' פלג, **אופי הסעודה היהודית ומנהגייה בתקופת המשנה והתלמוד**, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן תשנ"ו, עמ' 42-47.

² מילים אלו הובאו בסוגריים, למרות שהן מופיעות בדפוס, מפני שהן חסרות בכתבי יד ובראשונים. השווה דקדוקי סופרים, פסחים, עמ' קסד, הע' א.

(3) "אינה צריכה הסיבה לפי שהיא טרודה בתיקון המאכל והכנתו" (רבינו מנוח בפירושו על הרמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, ח).

לפירושו של רשב"ם, אישה אינה מסיבה, לפי שצורה זו של אכילה אינה מתאימה למקובל בהתנהגותה של האישה כלפי בעלה. רב אחא פוטר אישה מהסיבה, מפני שצורה זו של אכילה אינה מקובלת, וכנראה הטעם הוא שאין זה לכבודה של האישה. ואילו לפירושו של רבינו מנוח מדובר אמנם באישה נשואה, אבל אין להלכה זו שום קשר להתנהגות תקינה של האישה כלפי בעלה; עקרת הבית טרודה בטיפול בענייני הסעודה, ולכן החכמים פטרו אותה מהסיבה. יש הבדל מעשי בין פירושים אלו: לפירוש הראשון והשלישי, אישה שאין לה בעל או אינה טרודה בענייני הסעודה צריכה להסב. ואילו לפירוש השני, אישה אינה מסיבה, מפני שאין הסיבה מתאימה לאישה.

יש גם מקום לברר, מהי הגדרתה של אישה חשובה, ומהו הטעם שהיא צריכה הסיבה. רש"י ורשב"ם בפסחים אינם מעירים דבר על הלכה זו.³ אצל רבינו מנוח (שם) אנו מוצאים את ההגדרות הבאות: (1) "שאיין לה בעל, והיא גברת הבית"; זאת אומרת, היא אלמנה שמנהלת ענייני הבית בהעדר בעל הבית. (2) "שהיא חשובה בפרי ידיה"; זאת אומרת, שהיא אישה עשירה המצליחה בעסקיה. (3) "אשה יראת השם בת גדולי הדור"; זאת אומרת - אשה הנערצת בגלל אישיותה המוסרית והדתית וכן בשל ייחוסה.

רבינו מנוח שפירש בעקבות הרשב"ם: "אשה אינה צריכה הסיבה", לפי שכפופה לבעלה אימתו עליה ואין דרכה להסב, סובר שאישה חשובה דרכה להסב, מפני שאין לה בעל או שבגלל עושרה ו/או ייחוסה אין בעלה מקפיד, אם היא תסב בנוכחותו.⁴ ואמנם כך פירוש ר' אליעזר ב"ר יהודה (ספר הרוקח, עמ' קנב, סי' רפ"ג): "אשה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה ואם אשה חשובה שאין הבעל מקפיד עליה, צריכה הסיבה". לפי הפירוש שפוטר אישה מפני שהיא עסוקה בטיפול בסעודה - אישה חשובה אינה עוסקת בכגון זה. ואילו עפ"י הדעה הפוטרת אישה מפני שאין דרכה למזוג, דרכה של אישה חשובה היא כן להסב. בהקשר לדעה זו, מן הדין לציין את דברי מ' איש שלום:⁵ "והאמת שמנהגם של הרומיים היה גם כן לאכול בהסיבה, אבל הנשים לא היו אוכלות שכובות משום צניעות, חוץ מן נשים חשובות שבגדיהן מכסות את כל רגליהן". יש להניח שבמשך הדורות, מאז נקבעה הלכה זו בתלמוד, נשים לא הסבו, מלבד מיעוט שנחשבו כנשים חשובות על פי הגדרה כלשהי של המונח 'אישה חשובה'.

מפנה בכל הנושא של הסבת נשים בליל הסדר, אנו מוצאים באשכנז-צרפת בתקופת בעלי התוספות. מובא בשם התוספות,⁶ שכל הנשים שלנו חשובות הן, וצריכות הסיבה. לפנינו דעה הנראית כמהפכנית, בשאלה האם אישה צריכה להסב. במקום שהתלמוד התיר רק לאישה חשובה להסב וכל יתר הנשים היו פטורות מהסיבה, באשכנז-צרפת כל הנשים משום מה נחשבו כנשים חשובות. המקורות סתומים, ואינם מציעים הסבר לשינוי זה, ועלינו לחפש נסיבות היסטוריות וחברתיות שיכולות להסביר יחס מיוחד כזה לאישה. ואמנם כמה חוקרים עמדו על השינוי במעמד האישה באשכנז-צרפת הקדומה. לדוגמה, המשנה קובעת (כתו' ה, ה): "אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת ואופה ומכבסת, מבשלת ומניקה את בנה". ואילו אנו שומעים על ר' ברוך שפוסק: "דהאינדא (=שעכשיו) נשים שלנו דלאו אורחייהו (= שאין דרכן) לטחון ולכבס דאין כופין אותם".⁷ פסק זה משקף את המציאות שבה משרתים ומשרתות נכרים עשו את עבודות הבית תחת פיקוחה של עקרת הבית. מקורות שונים מאותה תקופה מלמדים גם, שנשים רבות עסקו במשא ומתן, בחקלאות, במלאכה, במסחר, בהלוואות ובתשלום מסים.

³ רש"י בעבודה זרה כה ע"ב ד"ה איכא בינייהו מפרש: "קרובה למלכות".

⁴ מן הדין לציין כאן את הערתו המעניינת של ר' משה פיינשטיין זצ"ל בספרו אגרות משה, חלק או"ח ה', סימן כ ד"ה ול"ד ד': "והב"ח (=הבית חדש, פירוש על הטור, י"ג) הקשה להרשב"ם בפירוש עצמו שהוא מטעם אימת בעלה, הרי גם אשה חשובה צריך שתהא עליה אימת בעלה. ולא מובן קושייתו, וכי הוא מצווה ורצון החכמים שתהא אימת בעלה בדברים בעלמא שאינו נוגע לו, וגם בבטול מצווה. וגם אין זה דבר טוב לפני הבעל שיקפיד על אשתו, כדחזינן (=כפי שאנו רואים) שכמה מאות בשנים שלא מקפידין על זה".

⁵ לעיל הע' 1, עמ' 17.

⁶ ראה מרדכי, פסחים לו, ע"ד; רבינו ירוחם, מב, ע"ד. דעה זו לא נמצאת בתוספות הנדפסות על הדף.

⁷ מרדכי, כתובות, סי' קפב. ככל הנראה ר' ברוך הוא ר' ברוך ב"ר שמואל ממגיניצא, מגדולי הפוסקים בזמנו, שפעל בסוף המאה הי"ב וראשית המאה הי"ג.

לפנינו שינוי מהמצב שהיה מקובל בדורות הקדומים, שהיקף פעילות הנשים בתחומים אלו היה קטן. תרם למצב זה הרצון של נשים רבות, לקבל על עצמן עול פרנסה כדי לאפשר לבעליהן התמסרות מוחלטת ללימוד התורה.⁸ אם הטעם לכך שאישה אינה מסיבה בליל הסדר הוא מפני שהיא כפופה לבעלה, כפירושו של הרשב"ם, הודות למעמדה המכובד בחברה האשכנזית באותם הדורות, הבעלים כבר לא הקפידו על כך אם נשותיהם יסבו.⁹

נראה ששינוי זה במעמדה של האישה בליל הסדר לא היה נחלת כל היהדות האשכנזית. הוא היה מוגבל לאיזור של בעלי התוספות שסברו, שכל הנשים שלהם חשובות, ולכן הן צריכות להסב; אין אנו יודעים בדיוק באלו בעלי תוספות מדובר ומקום מגוריהם. הרא"ש ובנו ר' יעקב בעל הטור (המאה הי"ד) אינם מציינים דעה זו, וכן היא אינה מובאת בספר האגור (המאה הט"ו). מי שכן מציין דעתם של בעלי התוספות הוא דווקא חכם ספרדי, ר' יוסף קארו, בפירושו **בית יוסף** לטור (אורח חיים, סי' תעב, ד"ה אשה חשובה), על פי דברי המרדכי ורבינו ירוחם. אבל בשלחן ערוך כשבא לפסוק הלכה למעשה, אינו מזכיר דעה זו.

ברם מי שהתייחס לפסקם של בעלי התוספות הוא ר' משה איסרליש, הרמ"א. בהגהותיו לשלחן ערוך הוא כותב (סימן תעב סעיף ד): "וכל הנשים שלנו מיקרי חשובות אך לא נהגו להסב כי סמכו על דברי ראבי"ה¹⁰ דכתב דבזמן הזה אין להסב". כדי להבין את הרקע לדברי הרמ"א עלינו לעיין בפירושו דרכי משה על הטור, שם הוא מתייחס לדברי הבית יוסף ומעיר: "אמנם לא ראיתי בזמן הזה נשים מסיבות ואפשר שנהגו להקל על פי דברי ראבי"ה דכתב דבזמן הזה לא בעיא היסב". מהערה זו אנו למדים על הבעיה שעמדה בפני הרמ"א. מצד אחד הוא מודע לדעתם של בעלי התוספות, שכל הנשים שלנו נקראות חשובות ועליהן להסב בליל הסדר, אבל מצד שני הנשים בפולנייה, ארץ מגוריו של הרמ"א, לא נהגו להסב, וזאת בהתאם לדברינו לעיל, שלא כל האשכנזים קיבלו את פסקם של בעלי התוספות. הרמ"א פתר את הבעיה על ידי ההנחה שהנשים סמכו על דעתו של הראבי"ה הסובר, שבזמן הזה שאין המנהג לאכול בהסיבה כל השנה, אין חובה להסב בליל הסדר. מה שמעניין בהגהתו של הרמ"א בשלחן ערוך היא, שההנחה הפכה לעובדה ושימשה כטעם למנהג הנשים.

בשלב זה של השתלשלות המנהג אנו עדים לתופעה מאלפת. האשכנזים המשיכו את המנהג שנשים אינן מסיבות, בהתאם לפסקו של הרמ"א,¹¹ ואילו דווקא קהילות ספרדיות אימצו את פסקם של בעלי התוספות. ר' חיים בנבנשת, רבה של איזמיר, שפעל כשני דורות אחרי ר' יוסף קארו, כותב בפירושו להגדה של פסח 'פסח מעובין' (לייקווד תשנ"ז, עמ' קטז): "אשה חשובה צריכה הסיבה וכתב רבינו ירוחם כל הנשים שלנו חשובות הן וצריכות הסיבה וכ"כ המרדכי וכן המנהג בין הספרדים".

⁸ ד' פלק, "מעמד האשה בקהלות אשכנז וצרפת בימי הביניים", סיני, מט (תשכ"א), עמ' שסא-שסז.

ראה גם, L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1964, pp. 279-277; I. Agus, The Heroic Age of Franco-German Jewry, New York 1969, pp. 294-305.

⁹ השווה לדברי בעל הרוקח שהובאו לעיל. מעט לפני הערה 4. מעניין להביא הסברו של אחד מגדולי הפוסקים של זמננו למה בעלי התוספות קבעו, שהנשים שלנו חשובות. ר' משה פיינשטיין (לעיל הערה 4) כותב: "ולא שייך לפרש שכל הנשים נעשו חשובות ממש, דהבעל צריך לכבדן אף מדרך העולם. אלא בהכרח שהוא מצד שהכירו במשך הזמן שאין להאינשי (=לגברים) במה להתגאות נגד נשותיהן, והנשי הכירו צורך הגדול שיש להאינשי בהן. והמיעוט חשובות שהיו בכל הזמנים היו נשי כאלו שהכירו צורך הבעל בהן, כמו שיש להו צורך בבעליהן, והכירו שגם בעליהן יודעין זה".

¹⁰ ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי, מגדולי חכמי אשכנז במאה הי"ב.

¹¹ ראה ר' מרדכי יפה, לבוש החור, סי' תעב, סי' ד; ר' משה מפרעמסלא, מטה משה, סוף סי' תרכ; ר' שלמה גאנצפריד, קצור שלחן ערוך, סימן קיט סעיף ב; ר' ישראל מאיר כהן, משנה ברורה, סימן תעב, ס"ק יב: "אינה צריכה הסיבה - דסתם אשה אין דרכה להסב בשום פעם". מעניין מכמה בחינות גישתו של ר' יחיאל מיכל עפשטיין, הכותב בספרו ערוך השלחן (סי' תעב, סי' ו): "ולעניות דעתי קשה לומר כן (כדברי הרמ"א) דאם כן למה האנשים לא סמכו על ראבי"ה. ועוד שהוא דעה יחידי. אלא נראה שסמכו על השאלות והרי"ף לפי גירסתם (שאיין דרך הנשים להסב, י"ג) וחשובה לא שכיח, ואפילו אם היא חשובה - אינה מחזקת עצמה כן".

לפנינו התפתחות מעניינת: הספרדים אימצו דעתם של בעלי התוספות וגם הם התייחסו לנשותיהם כחשובות, אבל לא קיבלו את דעתו של הרמ"א, שהנשים סומכות על דעת הראב"ה להצדיק מנהגם לא להסב. בקו זה¹² המשיכו פוסקים ספרדים חשובים במהלך הדורות. לאור דיוננו כאן נוכל להבין את הרקע לקביעתו של הספר 'הסדר הערוך' (ירושלים תשנ"א, עמ' רכו), ספר פופולרי הודן בהלכות ליל סדר ומנהגיו: "למעשה נחלקו המנהגים: מנהג הספרדים שנשים מסיבות, ומנהג האשכנזים שאינן מסיבות".

ד"ר יעקב גרטנר
המחלקה לתלמוד

---

¹² ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א), **ברכי יוסף**, סי' תעב, סי' ג; ר' חיים יעקב סופר, **כף החיים**, סי' תעב, סי' כו; ר' חיים דוד הלוי (הרב ראשי של תל אביב), **מקור חיים**, ח"ד, עמ' 95, סי' ת. בהערה 14 הוא מעיר: "כדברי מרן דאשה חשובה צריכה הסיבה, וכדברי הרמ"א שכל הנשים שלנו חשובות"; ר' עובדיה יוסף, **חזון עובדיה**, ח"ב, עמ' קכ: "מנהג בין הספרדים שהנשים מסיבות מפני שאין דרך להקפיד".
